

PETŐFI ÉS SCHILLER

Költőnk vándorszínészi pályáját követve világossá vált, hogy az 1839–1844 közötti időszakban erőteljes hatások érték a színműirodalom s ezen belül is elsősorban a német drámaköltészet felől.¹ E hatások fölöttébb vegyesek voltak: segítettek megérteni a végzetrel szembe forduló művész sorsának tragikus szépségét, segítettek egy pusztulásra ítélt világ anakronizmusának felismerésében is, ugyanakkor azonban, főleg nyelvi és hangulati tekintetben, az érzelmesség veszélyeit is közelebb hozták az ifjú költőhöz, aki életkoránál fogva és a kortársi magyar irodalmi példa nyomása alatt amúgy is elkerülhetetlenül ki volt téve ilyen kísértéseknek. Volt azonban a német drámának olyan — nálunk is jól ismert és népszerű — klasszikusa is, akinek hősei nem csupán gyötrődnek a szörnyű sors, a végzet terhe alatt, mint *Holtei* Henrikje, hanem fel is láznak az emberhez méltatlan viszonyok ellen: a csüggeteg lemondást vagy az érzelmes ábrándozást sugalló német melodrárával szemben Schiller legjobb művei a lázadó hősök eszményi példáját kínálják. Jogos a kérdés, hogy a múlt század legforradalmibb költője kapott-e ilyen irányú ösztönzést a schilleri eszményi lázadás ideájától? S egyáltalán: hatott-e Schiller Petőfire?

Az újabb Petőfi-irodalomban két különböző, sőt — ne szépítsük — ellentétes választ találhatunk erre a kérdésre.

Turóczi-Trostler József egyértelműen megállapítja, hogy Schiller jelentős eszmei hatást tett Petőfire. Ezt írja — egyebek közt — a Schiller-bibliográfia bevezetésében²: „So konnte der Revolutionär von dem als »herzlos«, »unpolitisch«, als »Fürstendiener« verrufenen Goethe keine Hilfe bei der Verwirklichung seines radikalen, volksnahen politischen Programmes erwarten. (...) Umsomehr fühlte er sich zu Schiller hingezogen, in dem er den Wesensverwandten entdeckte.”³ Álláspontjának bizonyítékaul Turóczi-Trostler hivatkozik arra az ismert tényre, hogy az ifjú Petőfi lefordította Schiller *Jüngling am Bache* című versét. Témában és hangulatban schillereinek találja az *Ideál és való*, valamint a *Tűnődés* című Petőfi-verseket, s a Schiller — Petőfi találkozás gyümölcsöző példájának tekinti az *Egri hangokat*, amely „fordulópont” a magyar költészetben, s a schilleri *An die Freude* hatását viseli magán.

Ezek után tér át Turóczi-Trostler a témánk szempontjából elsősorban fontos Schiller-drámákra. A *Haramiák* és az *Ármány és szerelem* hatása mellett különösen a *Don Carlos* Petőfire gyakorolt eszmei vonzását tartja fontosnak. A gondolatszabadság schilleri ideológiájának e szerint „mindenesetre” része volt abban, hogy Petőfi a politikai költő hivatására ébredt, s ezt

¹ Lásd FEKETE SÁNDOR: Petőfi és a német drámairodalom. A közeljövőben megjelenő Petőfi és kora c. kötetből. Szerk.: LUKÁCSY SÁNDOR és VARGA JÁNOS.

² Schiller Magyarországon. Összeállította: ALBERT GÁBOR, D. SZEMZŐ FEROSKA és VIZKELETY ANDRÁS. Bp. 1959. OSzK. Bevezette: JÓZSEF TURÓCZI TROSTLER: Zur Wirkungsgeschichte Schillers in Ungarn.

³ I. m. 43.

költőnk még később is elismerte, akkor is, amikor már tudatos forradalmár volt. Schiller, mint „első ébresztő”, később is megtartotta „varázsát” Petőfi szemében.⁴

Egészen másként ítéli meg a kérdést Pándi Pál. Ezt írja alapvető Petőfi-monográfiájában: „Értekes az az óvás, amelyet Horváth János tesz azokkal szemben, akik Petőfi korai fordításából (Heine, Schiller, Claudius, Mathisson egy-egy versét magyarította) túlzott következtetéseket vonnak le a Heine, Schiller stb. hatását illetően.”⁵ Petőfi némely versének „jobb szó híján” „schillerizáló mozzanatok” nevezett vonása kapcsán Pándi határozottan leszögezi: „Természetesen nem valami erős, közvetlen Schiller-hatást értek ezen, ilyenről — kimutathatóan — alig beszélhetünk Petőfinél.”⁶ E megállapítás alátámasztására lábjegyzetben ismét meg erősíti: „Közvetlen Schiller-hatást itt aligha lehet kimutatni. Tudjuk, hogy Petőfi lefordította Schiller egyik költeményét, s tudjuk azt is, hogy 1842-ben jelent meg Nagy Ignác Színműtárában *A Haramiák*;⁷ az előző esztendőben az *Ármány és szerelem*, melyet 1843-ban ad elő a Nemzeti Színház, s hogy Kazinczyék Schiller-rajongása után Vörösmarty is szívügyének tekintette, és sürgette Schiller műveinek méltó magyarítását”. A lábjegyzet meg nem fogalmazott, de világos logikája szerint: igaz, hogy Schiller népszerű volt Petőfi idején Magyarországon is, de az egyetlen vers lefordításán kívül nincs konkrét adat Schiller és Petőfi kapcsolódásaira.

Idézzük még Pándinak egy másik megállapítását. Amikor arról ír, hogy milyen oldalról kaphatott antimonarchista ösztönzéseket Petőfi, hozzáteszi: „S akkor még nem is vettük számításba azokat a hatásokat, amelyek Schiller és Heine, s korlátozottabb mértékben Victor Hugo felől érthették a költőt!”⁸ S végül könyvének egy másik helyén Petőfi ízlésfejlődésének jellegzetes mozzanataként értékeli, hogy a költő figyelme „Schillertől Heine felé fordul”.¹⁰

Összegezve tehát: Pándi feltételezi, hogy Schiller felől antiroyalista hatások érték Petőfit, de általában „erős, közvetlen” Schiller-hatásról „kimutathatóan” nem lehet beszélni szerinte.

Mi tehát a helyzet? Tekinthejtük-e Schillert Petőfi első ébresztőjének vagy sem? Vegyük sorra előbb Turóczi-Trostler állításait: lehet-e tényszerűen is igazolni azt, amit ő — sajnos bizonyítékok nélkül, mintegy megérzéseire hagyatkozva — kinyilvánít?

Eszmény és valóság

Turóczi-Trostler a *Jüngling am Bache* lefordításán kívül az *Ideál és való*, valamint a *Tűndés* schilleri jegyeire hivatkozik, s az *An die Freude* sorait idézve, annak hatását ismeri fel az *Egri hangokban*, amely „fordulópont a magyar költészetben”.¹¹

⁴ Idézet a német eredetiből: „Wie über Karl Moor, fuhr auch über Petőfi der »Traum der Freiheit« hin. Auch er berauschte sich an dem rebellischen Pathos der »Räuber« und der »Kabale und Liebe«. Am meisten aber hatten es ihm die feierlichen Tiraden des »Don Carlos« angetan. Schillers Ideologie des »Gedankenfreiheit« hatte jedenfalls Teil an Petőfis Erweckung zum politischen Dichter, und Schiller als menschliche und dichterische Erscheinung behielt in den Augen Petőfis noch lange den Zauber des ersten Erweckers, selbst nachdem er, belehrt durch eigene Erfahrungen und Bücher über das Wesen der grossen politischen und gesellschaftlichen Umwälzungen, durch Einsicht in die gesellschaftliche und geschichtliche Entwicklung bereits den Weg von Rebellen zum Revolutionär, von der abstrakten, unpolitischen Gedankenfreiheit zum konkreten und politischen Weltfreiheit zurückgelegt hatte.” I. m. 44—45. Hasonló értékelést olvashatunk TURÓCZI-TROSTLER Magyar irodalom, világirodalom c. művének Schiller-tanulmányában.

⁵ PÁNDI PÁL: Petőfi. (A költő útja 1844 végéig) Bp. 1961. 37.

⁶ PÁNDI: i. m. 280.

⁷ A *Haramiák* a Színműtár III. kötetében, az *Ármány és szerelem* a II. kötetben jelent meg. A *Haramiák* korábbi magyar kiadását kevésbé ismerhette Petőfi.

⁸ PÁNDI: i. m. 542.

⁹ I. m. 380.

¹⁰ I. m. 406.

¹¹ Schiller Magyarországon 43.

Nos, ha a zsenyéket újra olvasgatjuk, e versek ideálkultusza, minden földi közönségességtől távolálló éterisége csakugyan annak a német költőnek befolyását sejteti, akinek legfőbb jellemzője Goethe sokat idézett szavai szerint épp a *közönségestől* való felemelkedés volt. „Und hinter ihm — mondta a halott barát koporsója fölött — in wesenlosem Scheine / Lag, was uns Alle bändigt: das Gemeine !”

Vegyük például a pápai zsenégek közül a *Tünődés* címűt. A vers a tündéri és kellemgazdag ifjúság bájvirulatának elhullását panaszolja. Az ifjúság siratása természetes lelki törvényszerűségek okán szinte minden költő ifjúkori tematikájában fellelhető. Önmagában nem is bizonyítana schillerizálást az a körülmény, hogy hasonló tárggyal az érett Schillernél is többször találkozunk. A *Tünődés* azonban közelebbről is emlékeztet a *Die Ideale* hangjára, kifejezéseire. Schiller így kezdi búcsúját az ifjúságtól:

So willst du treulos von mir scheiden
Mit deinen holden Phantasien (. . .)?

Dóczi Lajos *ábrándra* fordította a *Phantasien*-t, úgy érezve nyilván, hogy magyar versebe nem illő a görög eredetét nagyon is eláruló fantázia.¹² Petőfinél azonban — magától értetődő természetességgel, s talán Berzsenyi ilyen irányú hatása alatt is — versebe lép a magyar alakot öltő görög szó:

S nincs már a lányka karjaimban,
És hervad a fantázia (. . .)

A nyers valóság megölte azt, ami az ifjúságban szép volt és *isteni*, „was einst so schön, so göttlich war” — panaszolja Schiller. „Az *istenítő* boldogságnak / Ekkép ki kelle halmia!” — folytatja Petőfi is az elszállt ifjúság veszteséglistáját. Szó van Schiller versében a *csillagokig* merészkedő gondolatról; „Nem volt oly magas, messze semmi, / A mitől *szárnya* megriadt.” (Dóczi fordítása.) Petőfi versében is feltűnnek a *csillagok*, reményt kínálva, „Hogy egykor még örömmre kelni / Nem léssen tiltva véletek,” amikor is majd „*szárnya* képzetemnek / Dicső világokhoz ragad”.

Az ifjúság Schiller versében a költés kora, a dalé, a szerelmi csóké, Petőfinél is a „hű lányka csókja” által kiváltott érzeményből fakad a dal. Általában: aligha találhatunk a *Tünődés*-ben olyan motívumot, amely ne kapcsolódna valamilyen jellegzetesen schilleri mozzanathoz. A Turóczi-Trostler által említett másik vers, az *Ideál és való*, mint később látni fogjuk, nem igen sorolható a schillerizáló költemények közé, inkább említhetjük itt az *Ideált*, amely egyes pontjain mintha tovább szőné a schilleri *Die Ideale* fentebb idézett témáit. Schiller „nyers valójából” itt „bús való” lesz, de a valóság mindkét versben az eszmények elhervasztójaként idéztetik. Ebben a költeményben találhatjuk meg legtisztábban a felnőtt Petőfi költői tartásával annyira ellentétes, de a schilleri ars poeticára annyira jellemző *lét és eszmény* ellentétet:

Messze, messze szállnak érzeményim innen,
Ó a puszta föld ez nem az én hazám;
Itt a bús valónak hervatag körében
Bájos ajakkal édesen, szelíden
Mi mosolyogna rám?

Hatvány is úgy vélte, hogy Petőfi az *Ideál* címét és ihletét Schillertől kapta kölcsön.¹³ Kétségtelen azonban, hogy a vers alaphangja és az *elvágyódás* motívuma mindenekelőtt Kőlcseyt juttatja eszünkbe. Amíg a *Tünődés* esetében közvetlenül érezzük a schilleri hatást, itt inkább kölcsөysített Schiller-hatásról beszélhetnénk.

¹² Schiller költeményei. Ford. DÓCZI LAJOS. Remekírók Képes Könyvtára é. n. 116.

¹³ HATVANY L.: Így élt Petőfi. Második kiadás 1967. I. köt. 376.

Fontos körülmény, hogy ugyancsak a pápai időszakból való a már említett Schiller-fordítás is.

Horváth János ezen a ponton nem tudja meggyőzően bizonyítani véleményét a Schiller-hatásról beszélő Ferenczivel szemben. Szerinte „nagy tévedés volna”, „az illető költők hatására is következtetni” abból a tényből, hogy Petőfi ekkoriban Claudius, Matthiison, Schiller és Heine egy-egy versét magyarra ültette. „A lefordított költeményeket — írja — (a Schilleré kivételével) nem is az illető költők kiadványaiból szemelte ki, hanem együtt találta őket egy német olvasókönyvben (. . .) Hogy tehát éppen ezekből a költőkből fordított, annak a gyakorlásán kívül komolyabb jelentőséget nem tulajdoníthatni.” Álláspontjának megerősítése végett még arra is hivatkozik, hogy az *Ifjú a pataknál* népszerű vers volt akkoriban, amelyet már Petőfi előtt is lefordítottak mások. E két tény azonban semmiképpen sem zárja ki a Schiller-hatást. Sőt, épp az a körülmény, hogy a Schiller-vers nem volt benne abban a bizonyos német olvasókönyvben, amellel szól, hogy az ifjú Petőfi nem pusztán véletlen találkozás révén jutott el a költeményhez. Horváth János is érezhette, hogy véleménye további támogatásra szorul, s ezért általános elvi érveléssel is igyekezett cáfolni Petőfi Schiller iránti tudatos vonzódását.

„. . . amiben Ferenczi Schiller-hatást érez, az, mint a *Tünődés és Ideál* esetében érintetem, tökéletes Kőlcsey-ihlet. Schiller hatással volt Kőlcseyre is (. . .) s hogy az adott esetben mégis Kőlcsey hatását állítom, nem a Schillerét, az természetes; mert két feltehető hatás közül mindig (!) inkább a hazait tarthatjuk valószínűbbnek az idegennél, ha kezdő költőről van szó, ki ama hazait egész korával együtt a kegyelet glóriájával övezi”.¹⁴

E hatáskutatási alaptétel igényével fellépő kijelentést semmi nem támasztja alá. Nincs megfogható okunk azt hinni, hogy két feltehető hatás közül mindig a hazai a valószínű, ha kezdő költőről van szó. Egy kezdő költő „a kegyelet glóriájával” övezheti a nem hazai példaképet is, sőt a kamaszban még naív módon érvényesülő tetszésvágy és feltűnési igény a nehezebben megközelíthető, „eredetiben” olvasott idegen költő becsét feltehetően és általában nagyobbban tarthatja, mint az anyanyelvén író elődét vagy kortársát.

De jobb ha óvakodunk az általános hatáskutatási törvényszerűségektől, a *mindig* érvényes tételek megfogalmazásától. Valamilyen hatás valószínűségét a szorosabban vett filológiai érvek mellett a valóságos életrajzi adatok és a történelmi viszonyok vizsgálata alapján kell felmérni. A filológiai érvek nem adtak egyértelmű eligazítást, a közvetlen Schiller-hatásra épp úgy utaltak, mint a Kőlcsey révén közvetített hatásra, így hát az életrajzhoz kell folyamodnunk.

Ha a biográfia felől közeledünk a kérdéshez, azt találjuk, hogy a pápai időszak tanúi meglehetősen egyöntetűséggel nyilatkoznak. Kozma Sándor így ír a pápai képző társulat fiataljairól: „. . . mennyi verset faragtunk s minő bírálatokat vágtunk! A versírás járta leginkább. A németek közül Schillert, Mathiison, Uhlandot bámultuk”.¹⁵ Roboz István még határozotabban fogalmaz Petőfi tájékozódásai kapcsán: „Midőn huzamosabb ideig volt Pápán, idegen költőket, mint Heine, de különösen Schillert olvasta s kiképzésére nagy befolyással voltak”.¹⁶

Az ilyen dolgokban tényleg *mindig* érdemes gyanakodni. Lehet, hogy a tanúk egyszerűen elővették Petőfi költeményeinek gyűjteményét, látták benne az *Ifjú a pataknál* című fordítást, s „emlékezni” kezdtek, hogy Petőfi mennyire kedvelte Schillert. . . Mindez lehetséges. De ha Petőfi ugyanakkor Heinét is fordította, milyen alapon mondta Roboz, hogy az ifjú poétára Heine, „de különösen” Schiller volt „nagy befolyással”? (E kijelentést egyébként minden irodalomtörténész csupán megerősítheti, hiszen a zsengekben még nagyon kevés a *heinei*, annál több a *schillerei*, bajzai, kőlcseys stb.)¹⁷

¹⁴ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi Sándor. 1922. 14.

¹⁵ HATVANY I. M. I. köt. 385.

¹⁶ Uo. 379.

¹⁷ Orlay állítja, hogy Petőfi Pápán különösen Heinét és Lenaut kedvelte. (HATVANY I. köt. 376.) Valószínű azonban, hogy későbbi emlékeit keveri ide; a zsengek legalábbis nem mutatják Heine különös hatását.

Van azonban nem utólagos, hanem kortársi adalék is Petőfinek Schiller iránti érdeklődésére.

A pápai kollégium képző társulatának jegyzőkönyveiben olvashatjuk az alábbi sorokat: „XLII. Ülés. Nyárelő 22. — 2. pont. Munkák adattak bírálatra: . . . Horváth Ignác fordított értekezése Petrovics Sándornak”. A XLIX. ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy milyen értekezést kellett bírálnia Petrovics Sándornak: „Nyárhó 17. — 1. pont. Munkát olvastak: b) Horváth Ignác, »a közepszerűről és fenségesről« Schiller után, bírálta Petrovics Sándor. A darabban előforduló néhány szavak igazi jelentései(re) figyelés ajánlatott a fordítónak”.¹⁸

Ezek szerint tehát Petőfi csaknem egy hónapon át foglalkozhatott egy Schiller-mű fordításával, s annyira elmélyedt a munkában, hogy „néhány szavak” jelentését illetően is észrevételeket tett. Itt már nem lehet szó egy véletlenül talált vers fordításának bagatellizálhatóságáról, sem a kései visszaemlékezések megbízhatatlanságáról — hiteles bizonyítékunk van arra, hogy a fiatal Petőfi *tanulmányozta* Schillert! Épp ezért különösnek tarthatjuk azt a körülményt, hogy a Petőfi-zsengék elemzői, a Petőfi-Schiller kapcsolat kutatói figyelmen kívül hagyták ezt a tényt, s hogy általában a könyvtárnyi Petőfi-irodalomban vizsgálat nélkül maradt pusztá adatként áll ez a jegyzőkönyvi részlet. Mintha olyan bővíben lennénk a Petőfi esztétikai stúdiumaira vonatkozó adatoknak!

Mert hogy a Horváth Ignác által fordított Schiller-mű esztétikai tárgyú lehetett, aligha tekinthető kétségesnek. Sokkal inkább problematikus, hogy valójában melyik Schiller-munkáról van szó. A „közepszerűről és a fenségesről” című értekezést ugyanis Schiller nem írt. . .

Elképzelhető, hogy Schiller esztétikai dolgozataiból olyan szemelvényeket választott ki a diák, amelyek a közepszerű és a fenséges kérdéseit boncolják. A *fenséges* fogalma gyakran fordul elő Schiller tanulmányaiban, de általában nem a közepszerűvel szembeállítva, hanem a közönséges és alacsonyrendű ellentétéként. Ezért mégis inkább az a valószínű, hogy Petőfi kollégiumi társa két Schiller-dolgozatot fordított le, illetve e kettőből vett át szemelvényeket: az egyik lehetett az *Über das Erhabene*,¹⁹ a másik *Gedanken über den Gebrauch des Gemeinen und Niedrigen in der Kunst*.²⁰

Nem vethetjük el azonban azt a lehetőséget sem, hogy az *Über naive und sentimentalische Dichtung* ama részletéről van szó, amely az idillből kiindulva „a fenséges Shakespeare” időnkénti „mélyre süllyedéseit” elemzi, s a „közepszerűség és üresség” esztétikai szerencsésével is foglalkozik.²¹

Nem valószínű, hogy a fiatal diákok teljes egészében mélyére hatolhattak a filozófiai iskolázottságot követelő schilleri esztétikának. Petőfinél sincs jele annak, hogy az absztrakt filozófiai gondolkodásra lett volna hajlama. Mégsem jelenthetjük ki, hogy ezekben a tanulmányokban semmi sem ragadhatta meg az érdeklődését.

Bármelyik részletről legyen is szó azonban, mindegyiket áthatja az eszmény és valóság ellentétének Schillerre oly jellemző alapfogalma, a *Gegensatz der Wirklichkeiten mit der Ideale*,²² ami viszont, mint láttuk, Petőfi zsengéinek is egyik fő tendenciája!

De egyéb gondolatokat is rokonszenvvel izlelgethetett a fiatal Petőfi Schiller esztétikai írásaiban. Így például azt a tételt, hogy egy nagy ember és nemes szellem „a közönséges tár-

¹⁸ Lásd HATVANY I. köt. 381—382.

¹⁹ Először megjelent Schiller kis prózai írásainak 1801-es kiadása III. részében. Magyarul: A fenségesről. Lásd Schiller válogatott esztétikai írásai. Magyar Helikon 1960. Vál. és bev. VAJDA GYÖRGY MIHÁLY.

²⁰ Az ötlapos kis dolgozat először megjelent a fent említett gyűjtemény IV. részében. Magyar címe: Gondolatok a közönségesnek és az alacsonyrendűnek a művészetben való felhasználásáról. Amennyiben erről a munkáról lenne szó, Horváth Ignác *közepszerűnek* fordította a Gemeinét. Egy ilyen fordítási bizonytalanság lehetségesnek tekinthető.

²¹ Schiller válogatott esztétikai írásai. 348—358.

²² Schillers sämtliche Werke Stuttgart. é. n. 12. köt. 158.

gyat is meg tudja nemesíteni.”²³ Vagy az *Über das Erhabene* híres bevezetését, amelyben Schiller Lessinget idézi: „*Kein Mensch muss müssen*”.²⁴ „Egy ember sem kénytelen kényszerülni, mondja Náthán zsidó a dervisnek (. . .) Az akarat az emberi nem jellemvonása (. . .) Minden más dolog kényszerű; az emberi az a lény, amelyik akar”.²⁵ A költő, aki később a *Ha férfi vagy*. . . dacos sorait írta, kamasz fejjel is megérezhette az akarat dicsőítésének felszabadító hatását. „A szabadság, valamennyi morális ellentmondásával és fizikai bajával, nemes kedélyek szemében mérhetetlenül érdekesebb színjáték, mint jólét és rend szabadság nélkül”.²⁶ Az ilyen megállapítások személyes ösztönzéseket is kínálhattak, éppúgy, mint a középszerűséget ostromozó kitételek²⁷ tetszettek az ifjúnak, aki a Schiller-fordítás megvitatásának évében, 1842-ben így ír egyik barátjának: „. . . már rég meg van mondva, hogy én középszerű ember nem leszek: aut Caesar, aut nihil”.²⁸

Lázadó hősök

Eddig szinte kizárólag a pápai időkkel foglalkoztunk. Ekkor írta a költő leginkább schillerizáló verseit, ekkor fordította le Schiller egyik versét, s bírálta valamelyik esztétikai művének magyar fordítását. Már ekkor megismerkedhetett azokkal a drámai művekkel is, amelyek mintegy illusztrációi lehettek a lealacsonyító valóság ellen küzdő eszményi hősök helyzetének. De ha ekkor nem is, vándorszínész korában mindenképpen találkoznia kellett Schiller drámáival. Láttuk, hogy Turóczi-Trostler is magától értetődőnek tekinti az *Ármány és szerelem*, a *Haramiák*, és különösen a *Don Carlos* Petőfire gyakorolt hatását.

Ennyivel azonban nem elégedhetünk meg. Az általános feltételezések és valószínűsítések régióiból a filológiaiilag megragadható valóság szűkösebb, de megbízhatóbb talajára kell leereszkednünk.

Időrendben az első adatunk a *Die Braut von Messina*-ra vonatkozik. Solt Andor összeállította a pesti magyar színház műsorát abból az időből, amikor Petőfi a teátrumban statisztázott; e műsorban szerepel *A messzinai hölgy* is.²⁹ Bizonyossággal nem állíthatjuk, de van lehetősége annak, hogy a kamasz Petőfi 1839 tavaszán épp e dráma előadásakor találkozott először Schiller drámaköltészetével.

Három évvel később már minden bizonynal megismerkedett egy másik Schiller-drámával, a *Haramiákkal*. Szuper Károly színnaplójából tudjuk, hogy 1842 novemberében a Szabó-Török társulat, amelynek Borostyán Sándor néven a költő is tagja volt, a *Moor Károlyt* próbálta.³⁰ Az előadás belviszályok miatt elmaradt, lehet, hogy később megvalósult, annyi tény, hogy a fontos darab a társulat repertoárjához tartozott, s Petőfinek, ha másként nem, statisztaként, részt kellett vennie a mű próbáján.³¹ Hogy valóban „rossz dráma”-e a *Haramiák*, mint

²³ Uo. 204.

²⁴ Uo. 190.

²⁵ Schiller válogatott esztétikai írásai. 87.

²⁶ Uo. 99.

²⁷ Uo. 357.: „Szabad-e tehát még csodálkoznunk a középszerűség és az üresség szerencsésén esztétikai dolgokban és a gyenge szellemek bosszúján az igaz és energikus szép ellen?”

²⁸ Petőfi Összes Művei VII. köt. 14.

²⁹ SOLT ANDOR: Amikor Petőfi statisztázott . . . (Kéziratban)

³⁰ Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850. Bp. 1889. 19.

³¹ De még valószínűbb, hogy szerepelni is kellett a darabban. Sőt az is lehetséges, hogy az öreg Moor szerepét alakította. E feltevésemet arra a nevezetes párbeszédre alapítom, amely Teleki Sándor és a költő között zajlott le, megismerkedésük alkalmával. „Első szava — emlékszik Teleki — melyet hozzám intézett, ez volt: — Ön az első eleven gróf, akivel beszéllek. — Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdém némi savanyúsággal. — Az magam is voltam komédiás koromban.” (TELEKI SÁNDOR: Egyről-másról. Bp. 1882. II. köt. 10.) A párbeszéd annyira életszagú, hogy hittem Telekinek, s a Petőfi által ismert darabokat olvasgatva, erre az eshetőségre is figyeltem. Eddig egyetlen olyan darabot találtam, amelyben a nyílt színen

Babits vélte, itt ne firtassuk, de a „rousseau-i elvekkel teltett” mű,³² amelynek legtisztább hőse egy rablóvezér, tetszhetett Petőfinek. Állítólag le is festette magát a darabra utaló kosztümben.³³

Ellentétben a fenti két drámával, épp az a mű nem tartozott a negyvenes évek első felének magyar színházi repertoárjához, amely Turóczi-Trostler szerint különösen hatott Petőfi-re: a *Don Carlos*. Az 1829 és 1834 közti vidéki előadásokat természetesen nem számítva, Petőfi első ízben csak 1846 májusában láthatta volna a drámát³⁴ — de akkor épp Dömsödön tartózkodott, minden jel szerint olyan olvasnivalók társaságában,³⁵ amelyek radikálisabb *ébresztők* lehettek, mint a maga idejében igen nemes és bátor, de elvont gondolatszabadság eszményével nagyon is vérszegényen forradalmi *Don Carlos*. Természetesen Petőfi megismerkedhetett az eredeti művel is. „Első ébresztője” azonban akkor sem lehetett, mert a gondolatszabadság szemérmes követelésénél merészebb jelszavakat ismert meg a vándorszínész Petőfi, ha máshonnan nem, akkor a francia romantikus drámákból, amelyekkel egy másik dolgozatban fogunk foglalkozni.

Az *Ármány és szerelem* első pesti előadása 1843 októberében zajlott, Petőfi ekkor az Érmelléken faluzott, de a drámát már korábban is ismerhette, az 1841-es színműtári kiadás alapján. Nincs nyoma annak, hogy Petőfi-re bármilyen hatást is tett volna.

A *Tell Vilmost* természetesen nem adhatták ki magyarul, s be sem mutatták akkoriban. Mégis, jogunk van a drámát kapcsolatba hozni Petőfi nevezetes kis versével, amelyben így vall lázadó lelkének alakváltozásairól:

Halhatlan a lélek, hiszem,
De más világba nem megy át,
Csak itt lenn a földön marad,
A földön él és vándorol.
Többek közt én, emlékezem,
Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulins Kamill. . .
Itt is leszek tán valami.³⁶

Schiller többi drámáját — egy később még említendő kivételével — egyelőre nem tudjuk kapcsolatba hozni Petőfivel.

Lényegében tehát egy, legfeljebb két olyan művünk van, amelynek Petőfi-re gyakorolt hatásáról tények alapján beszélhetünk: a *Haramiák* és a *Tell Vilmos*. Schiller első és utolsó műve. S noha a filológiai adatok hiányossága miatt sok esetlegesség befolyásolhatja ítéletünket, ezt a

hal meg gróf — s ez épp az öreg Moor. Az, hogy *öreg*, nem cáfolja feltevésemet, mert Petőfi szerepeinek nyomán keresve már láttunk példát arra, hogy *öreg* embert alakított — Matteo szerepét a *velencei hőgölyben*. Lásd FEKETE S.: Petőfi kecskeméti fellépéseiről. (Sokszorosított kézirat).

³² BABITS MIHÁLY: Az európai irodalom története. Nyugat é. n. 350.

³³ JÁSZAI MARI: A Tükröm 1909. 22. Jászai nem jelöli meg forrását, Várkonyi Nándor kitűnő ikonográfiai tanulmányai nem említik ezt a képet; a kérdés még vizsgálatra szorul.

³⁴ Ekkor mutatták be ugyanis Pesten. Lásd Schiller Magyarországon. 214. Magyarul nem is jelent meg a dráma Petőfi életében.

³⁵ Így például Cabet: *Histoire populaire de la Révolution française* című művét olvashatta Dömsödön. Lásd LUKÁCSY SÁNDOR: Petőfi és Cabet. ItK 1966. 318.

³⁶ Természetesen Petőfi nemcsak Schiller drámájából értesülhetett Tell Vilmos mítoszáról. Tudjuk, hogy már gyerekkorában rajzolgatta a svájci szabadsághős képét. (HATVANY I. köt. 182.) De épp azért, mert ilyen korán feltámadt benne az érdeklődés Tell Vilmos iránt, fel kell tételeznünk, hogy amikor módja nyílt rá, elolvasta, mit ír a világirodalom egyik legnagyobb költője kedvenc történelmi hősről.

képet nem tarthatjuk véletlenszerűnek: Schillernek ez a két drámája állhatott legközelebb Petőfi lázadó, forradalmasodó lelkéhez. Ez egyszersmind az a két mű, amely leghatározottabban testesíti meg magának Schillernek azt a morális és művészi programját, amely szerint „semmi sem olyan méltatlan az emberhez, mint az erőszak elszervezése, mert az erőszak megszünteti az embert. Aki elköveti rajtunk, nem csekélyebbet vitat el tőlünk, mint az emberiséget; aki gyáván elszenvedi, emberségét dobja el”.³⁷

Az idézet *A fenségesről* című dolgozatból való, amelyet, mint láttuk, a pápai diákként Schillert tanulmányozó Petőfi feltehetően ismert. Ezzel a kör bezárul: az ifjú Petőfi kettős indítást kaphatott Schillertől: a zseniek időszakában az eszmény és valóság ellentétének filozófiájával gondolati alapot, nyelvi és hangulati mintát akkori verseihez, majd nem sokkal később, Moor Károlyban és Tell Vilmosban az embert lealázó valóság ellen lázadó hősök eszményített példaképeit.

A színész és a költő hivatása

Schiller és Petőfi kapcsán beszélnünk kell az *Egressy Gáborhoz* írt költeményről is.

Petőfi sok színészeti vonatkozású műve közül is kiemelkedik e vers, amely az 1844-es termés egyik legvonzóbb darabja. Ennek ellenére Petőfi költészetének elemzői nem sokat foglalkoztak vele. Horváth János néhány — igaz, lényegre mutató — sora óta³⁸, érdemi elemzést csak Pándi Pál kiváló könyvében olvashattunk e szép és tartalmas alkotásról. Pándi meggyőzően bizonyítja, hogy ez „a súlyos gondolatok szférájába emelkedő” vers „a gondolatilag elmélyülő költő vonásait, a hivatás gondjával viaskodó művész karakterét” adja Petőfi „formálódó önarcképéhez”.³⁹

Ha közelebről vizsgáljuk a gondolati elmélyülést, észre kell vennünk, milyen szorosan kötődik e folyamat a költő színészi pályájához, s e pálya során elsajátított gondolati anyaghoz.

A vers alapeszméjét a második és harmadik versszak sűríti magába:

Gyakran nem érti emberét a kor;
Nagyot teremt nagy lelke erejébül,
És ez bukása! népét fölviszi
Olyan magasra, honnan az leszédül.
Még jó, ha költőt ér e balszerencse,
Az ész holt fénye egykor föllobog,
S feltámadását fogják ünnepelni
Világosabban látó századok.

Egészen más a színész végzete.
Lekötve csügg ő egy rövid bilincsen —
Ez a jelen; csak erre számolhat,
Mert a jövőhöz semmi köze nincsen.
Ha a jelennek biztos fővenyébe
Le nem bocsátá hire horgonyát:
Elmegy nevével az idő hajója,
És menni fog az örökléten át.

A jelenhez bilincselte színész és a jövő századok elismerését könnyebben biztosító költő ellentéte — ez tehát a vers *egyik* fő gondolati pillére. Petőfi személyesen átélte ezt a konfliktust,

³⁷ Schiller válogatott esztétikai írásai. 87.

³⁸ HORVÁTH J.: i. m. 169.

³⁹ PÁNDI: i. m. 337.

s becsvágya volt az is, hogy Shakespeare-hez hasonlóan egyesítse a költői és színészi dicsőséget.⁴⁰ Az eszme azonban oly kiérlelt jelenik meg a versben, oly végiggondolt következetességgel, hogy arra kell gyanakodnunk: a 21 éves költő mástól kaphatott ösztönzést e gondolat kibontására. S valóban, épp Petőfi vándorszínészi kísérleteinek feldolgozása közben, újra kezembe akadt Schiller híres *Prologja*, amely — valószínűleg nem elsőként, de klasszikus tökéletességgel — így fogalmazta meg a Petőfi versének is egyik alapgondolatát alkotó eszmét:

Denn schnell und spurlos geht des Mimen Kunst,
Die wunderbare, an dem Sinn vorüber,
Wenn das Gebild des Meissels, der Gesang
Des Dichters nach Jahrtausenden noch leben.
Hier stirbt der Zauber mit dem Künstler ab,
Und wie der Klang verhallt in dem Ohr,
Verrauscht des Augenblicks geschwinde Schöpfung,
Und ihren Ruhm bewahrt kein dauernd Werk.
Schwer ist die Kunst, vergänglich ist ihr Preis,
Dem Mimen flücht die Nachwelt keine Kränze;
Dum muss er geizen mit der Gegenwart,
Den Augenblick, der sein ist, ganz erfüllen,
Muss seiner Mitwelt mächtig sich versichern
Und im Gefühl der Würdigsten und Besten
Ein lebend Denkmal sich erbaun. — So nimmt er
Sich seines Namens Ewigkeit voraus. . .⁴¹

Azt hiszem, nem kell hosszan bizonygatnom a két mű rokonságát. A lényeges közös vonás: mindkettő a színész és a költő sorsának különbségét ragadja meg, azonos eszmei alapon! De érdekes az is, hogy még a kifejezésekben is milyen sok a találkozás. Petőfinél a költőt „a világosabban látó századok” igazolják, Schiller pedig azt hangsúlyozza, hogy a költő éneke ellentétben a színész alkotásával, évezredek múltán is él (nach *Jahrtausenden*). A színész Petőfi szerint, „lekötve csügg. . . egy rövid bilincsen — ez a *jelen*; csak erre számolhat”, Schiller szerint is „a jelennel kell gazdálkodnia” a színésznek: „muss er geizen mit der *Gegenwart*”. Ha a jelen „biztos főenyébe” nem horgonyzik a színész, az „öröklét” hajója „nevével” együtt elmegy — mondja Petőfi, Schiller pedig így fogalmaz: a színésznek biztosítania kell a maga számára (sich *versichern*) a legjobb kortársak elismerését, hogy így elnyerje nevének az öröklétet (seines *Namens Ewigkeit*). Némi összefüggés a Petőfitől kiemelt két versszakon túl is megmutatkozik: Schiller a költő éneke mellett a képfaragó alkotását is szembeállítja a színészi művel, s Petőfi más összefüggésben ugyan, de szintén a költővel együtt és a színésszel szemben idézi a képzőművészt:

A költő ír, csak hogyha kedve tartja,
A képiro, ha kedve tartja, fest. . .
És a színészt befogják az igába,
Habár halállal sújtja őt az est.

A hasonlóságot növeli az is, hogy Schiller a kor legjobbainak és legmértőbbjainak megértésétől várja a színész halhatatlanságát, s Petőfi is úgy mutatja Egressyt, mint a hideg közönséggel szemben csak kevesen méltányolnak: „. . .koszorúd, mit néhányan fonánk. . .”

⁴⁰ Lásd például Szeberényihez intézett levelét: „Művész és költő! barátom, mint hevülők. . .” (PÖM VII. köt. 14).

⁴¹ A *Wallensteins Lager* elé irt *Prolog* először a weimari színház újra megnyitásakor hangzott el, 1798 októberében.

(Mellesleg a *koszorú fonása* más összefüggésben Schillernél is előfordul: ... „*flicht die Nachwelt keine Kränze. . .*”)

Az *Egressy Gáborhoz* tehát — alapeszméjét tekintve — feltétlen rokonságban van Schiller idézett művével, sőt annak kétségtelen hatása alatt született. De vajon közvetlen hatásról van-e szó? Petőfi 1844-ben írta a verset.

A *Wallenstein* trilógia azonban, amely elé Schiller a nevezetes prólógot írta, Magyarországon akkoriban egyáltalán nem volt népszerű, egyik részét sem játszották a vándortársulatok, sőt a pesti színház sem, német előadására is csak elvétve került sor,⁴² de Petőfi ezeket sem láthatta. Vegyük még ehhez, hogy a 18—20 esztendő s vándorszínészek mennyi idejét foglalja el a vándorlás, a kellékeszerzés, a szüntelen próbázás és fellépés, a szerepek másolása és tanulása — s akkor még inkább kérdésessé válik, hogy az ifjú Petőfi, legalábbis 1844 előtt, megismerkedhetett-e egy olyan művel, amellyel idősebb és tapasztaltabb színésztársai sem törődtek.

A *Prológ* eszméjét persze nemcsak az eredeti műből lehetett megismerni. Sőt valószínű, hogy a színész és többi művész schilleri szembeállításának is megvannak a maga történeti előzményei. Ezek keresésével azonban ezúttal fölösleges kitérőt tennénk meg, mert minden valószínűség, a feltűnő egyezések egész sora amellettt szól, hogy Petőfi e gondolat *schilleri* megfogalmazását ismerhette.

Hasznosabbnak bizonyulhat, ha azt vizsgáljuk, milyen más változatban, milyen közvetítések révén találkozhatott még Petőfi a *Prológ* szóban forgó eszméivel. Hiszen ha a *Wallensteins Lager* nem is volt népszerű Magyarországon, a *Prológ* eszméi annál inkább hatottak a magyar színházi élet alkotóira. Alig tíz évvel az első weimari bemutató után a derék Benke József már magyar fordításban vagy inkább átköltésben így idézi Schiller szavait:

A mi tsuda bámulható a Mimus Mesterségén
Az nyom nélkül elrepül a Néző érzékenységén.
A Festőnek rajzolatja, a Mettzőnek munkája,
Századok múlva is léssen az emberek tsudája.

De itt a bájolás elhal magával a Mesterrel;
Mint a hang füleinkben, úgy ez sietve repül el.
Egy pillantat nálla a mit gyorsan előszóllított,
Abból állandó hír névvel senkitem gazdagított.

Elvileg feltételezhető, hogy Petőfinek kezébe akadt Benkének e fordítást is közlő röpíratra,⁴³ a magyar költő kifejezései azonban, mint fentebb láttuk, sokkal közelebb állnak a német poéta szavaihoz, semminthogy ilyen kezdetleges magyarítás a hatás közvetítője lehetett volna. Nem adnak több fogódzót a schilleri gondolat más reformkori idézgetései sem. A teljeség igénye nélkül hadd utaljunk arra, hogy kivált Megyeri Károly halála alkalmával többen is emlegették a színész és a többi művész ellentétének, a színészi alkotás mulékonyságának ideáját. Bajza így emlékezett meg a nagy komikusról: „S íme mindannak, mi e nevezetes magyar színészt kitűnővé tette, egyetlenegy perc véget szakasztta. . . Mert az, mit színész lángesze teremt, feltalál, előállít, csak addig létezik, míg a lángész maga; sem vászonra nem rajzolható, sem szavakba nem önthető, sem márványba nem véshető”.⁴⁴ Hasonlóan medítált Fánecs Lajos is, amikor Megyeri temetésekor a „mulékony” színészi alkotással szemben a költő, szobrász és festész dicsőségének más természetéről beszélt.⁴⁵

Megyeri iránti tiszteletét figyelembe véve, valószínűnek tarthatjuk, hogy Petőfi tudott ezekről a megnyilatkozásokról, amelyek Schiller *Prológjának* kétségtelen hatását tükrö-

⁴² Lásd: Schiller Magyarországon.

⁴³ A theatrum tzelja és haszna. Öszve szedte és készítette BENKE (JÓZSEF) Budán 1809.

⁴⁴ Bajza József Válogatott művei. 1959. 349.

⁴⁵ Fánecs beszédének egy kései ismertetése: Színházi Látcsó 1864. 13. sz.

zik. Sőt valószínű az is, hogy a műveltebb, igényesebb színészek közt már az ő pályakezdése idején is elterjedt felfogás volt mindaz, ami Bajza és Fánccsy szavaiban megnyilvánult. Nehéz is lenne megállapítani, hogy egy ilyen, aránylag elterjedt gondolattal mikor találkozott először a költő. Az *Egressy Gáborhoz* azonban olyan konkrét átvételeket mutat, hogy a Benkétől Bajzáig, Fánccsyig terjedő általános jellegű *Prológ*-idézgetés ezeknek nem szolgálhatott alapul. Petőfinék vagy az eredeti műre vagy egy olyan közvetítőre kellett támaszkodnia, aki szorosabban tolmácsolta Schiller nézeteit!

Ez utóbbi közvetítőt vélem megtalálni egy 1843-as Játékszíni Zsebkönyvben. Ebben Petőfi a Bajzáénál és Fánccsyénál sokkal részletesebb és konkrétabb megfogalmazásban találkozhatott, sőt találkozott az *Egressy Gáborhoz* írt vers egyik alapjául szolgáló schillerei gondolattal.

Ebben a zsebkönyvben olvashatjuk Thürnagel német színházi szakíró *A színpadi élet ismertetése* című munkáját F. S. fordításában, s benne a következő mondatot: „Többi más művészetek előtt a színművészet azon károsággal is jár, hogy a sikerülés a pillanathoz van bilincselve”. S hogy a lecke még érthetőbb legyen, a fordító a következő lábjegyzetet fűzi Thürnagel szavaihoz:

„Mily lesújtó azon kárvallás és veszteség érzete, miszerint a drámai művész pillanat embere levén, idő- s helyhez köttetve, a színpadróli leléptével s halálával kihal művésze is; s nem csak az utókornak nem hagyhat nevét s művészetét örökítő műemléket, sőt saját kora emlékében is csak árnyék-képekben él, ellentétben más képző művészekkel, milyen a szobrász, zenész, költő, festész sa't. Kiknek műveik századok után is dicsőíthetik nagy, elhunyt mestereiknek neveiket s példájául szolgálhatnak az utóvilágnak utánzásra, megközelítésre, elérésre, tanulmányra.”⁴⁶

Világos, hogy már Thürnagelből is Schiller szól, de F. S. jegyzete még kifejezéseiben is áruklodik a *Prológ* hatásáról. Mindenestre a thürnageli kijelentés és a fordítói magyarázat *együtt* a schillerei eszme fontos mozzanatait tartalmazza: a színész és a többi művész ellentétét, a pillanathoz kötődő alkotást (Schillernél: „des Augenblicks geschwinde Schöpfung), a művész nevét örökítő műemléket (*Denkmal, Namens Ewigkeit*), s az utóvilág emlegetése is a német eredeti-re utal (*Nachwelt*). F. S. tekervényes, nehézkes prózájában — közvetve vagy közvetlenül — Schiller szárnyaló versének eszméje öltözik magyar szavakba.

De ismerhette-e Petőfi a szóban forgó zsebkönyvet? Nemcsak hogy ismerhette, feltétlenül ismernie kellett! Hiszen épp az ő színesi kalandozásait követve jutottam el a zsebkönyvhöz, amelyet több mint egy százados lappangás után Hankiss Elemér és Berczeli Károlyné bibliográfiája⁴⁷ kapcsolt be az irodalom- és színháztörténet vérkeringésébe: a zsebkönyvet ugyanis épp Petőfi kecskeméti társulata adta ki!

S ez nem is elég. Nem kevésbé fontos, hogy ez a játékszíni zsebkönyv tartalmában nagyjából megegyezik azzal a másik könyvecskével, amelyet Petőfi társulata előzőleg Fehérvárott adott ki, mégpedig Fekete Soma szerkesztésében. E fehérvári füzet — legalábbis pillanatnyilag — elveszettnek könyvelhető el, Rexa Dezső hagyatékában⁴⁸ azonban megtaláltam részletes kivonatát, illetve másolatát, s ebből megállapítható, hogy Thürnagel munkája abban is megjelent, ugyanazon a címen. Nyilvánvaló az is, hogy a fordító F. S. nem más, mint a fehérvári zsebkönyv kiadója, Fekete Soma, egyszersmind a társulat tagja. És Petőfinek minden jel szerint ekkoriban barátja!⁴⁹

⁴⁶ Játékszíni Zsebkönyv, kiadta Keszy József Kecskeméten, 1843-ban. Fotokópiája az OSZK Színháztörténeti Osztályán található. Részletes ismertetését lásd: FEKETE S.: Petőfi, a vándorszínesz. Irodalomtörténeti Füzetek sz.

⁴⁷ HANKISS — BERCZELI NÉ: A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. XVIII—XIX. század. Bp. 1961.

⁴⁸ OSZK Quart. Hung. 3875.

⁴⁹ HATVANY megjegyzi, hogy Szinyei „nem tartja számon” Fekete Soma és Petőfi „fegyverbarátságát”. (I. köt. 420.) Ez azonban nem cáfolat, tekintve, hogy Szinyeinek sem

Vagyis Petőfi már 1842 őszén, a zsebkönyv kéziratának előkészítésekor, még Megyeri halála (1842. dec. 12.), tehát a Bajza megemlékezés előtt ismerhette az idézett szöveget, de a megjelenés után, legkésőbb 1843 elején, feltétlenül olvasnia kellett, hisz ez volt az első nyomtatott mű, amelyben újonnan felvett költői nevén színészként szerepelt! A társulat legműveltebb embere Petőfi mellett épp Fekete volt, sok színdarab érdemes fordítója. A színész-költő dilemma, amely — mint tudjuk — annyira foglalkoztatta Petőfit, mindenestre *téma* lehetett a fiatal művészek közt, talán épp Fekete fordítása kapcsán Schiller eredeti *Prolog*-ját is megnézték *együtt*. . . Bárhogy legyen is azonban: azt, hogy Petőfi 1844 előtt ismerte Schiller *Prolog*-ját, nem tudjuk bizonyítani, de az, hogy Thürnagel és Fekete révén 1842 végén vagy 1843 elején megismerte a *Prolog* egyik alapeszméjét, s el is fogadta, nyilvánvaló.

Elfogadta, mert az eszme közel állt hozzá, s mert a fogalmazás is megragadhatta. Thürnagel értekező prózájából már csak azért is emlékezetében maradhatott a kiemelt mondat, mert egy meglepő, szinte költői képre épül: „. . . a sikerülés a pillanathoz van *billncselve*. . .” Fekete ugyanezt így ismétli meg, szürkébben és merevebben, jegyzetében: a művész „idő- s helyhez *kötve*” van. Petőfi gondolatvilágában a schilleri eszme kiegészült Thürnagel, illetve Fekete egy-egy színesítő elemével s e költői sorra alakult át: „*Lekötve* csügg ő egy rövid *billncsen* — Ez a jelen. . .”

Egy nagy német költő eszméi, egy derék, de közepes szakíró és egy nem kevésbé derék, de a közepesnél is jelentéktelenebb fordító szavai így bukkannak elő a legeredetibb magyar poéta költeményéből. . . Az utánérzés határát súroló átvételről van szó (mint egyébként jónéhány más versében is). A költemény mégis egyéni, minden ízében Petőfire jellemző, leg-sajátabb vívódásait kifejező alkotás. S épp személyes indulatával még Schiller művét is felülmúlja — *ebben* a vonatkozásban. Mindkét vers alkalmi költemény, de az *Egressy Gáborhoz* soraiban érezzük a pillanat hangulatát, míg a *Prolog*ból az Ewigkeit hűvössége csap ki. Ez utóbbi emelkedett költészet, pontosabban: költői hangon írt objektív tanítás, a másik szubjektív vallomás, az egyik szinte értekezés, a másik csupa kép, csupa szenvedély és indulat. Schiller szemében pusztán történelmi faktum a színészi dicsőség mulékonysága, Petőfi számára keserű, gyötrő végzet, amelynek felismerése oka vagy talán egyik ürügye lesz annak, hogy szakít a színészi pályával. Mint a *Jövendőlés* is elárulja, lelke örök dicsőségre szomjas, s ha ezt a színpad eleve nem adhatja meg számára, már csak azért is el kell fordulnia művészsálmaitól. S mivel ez a küzdelem e vers írásakor még mindig nem dőlt el *végleg*, a *Prolog*ban bölcs tárgyilagossággal elemzett tények Petőfi versében zaklatott, a sorsot mintegy ostorozó hangnemben, az egyéni bánat hangján idéztek meg, s elválaszthatatlanul egybemosódnak a *színes*-költő egyéb indulataival (elsősorban a *Lear királyban* oly kiváló alakítását értetlenül szemlélő közönség elleni haragjával).⁵⁰

De ha mindez mélységesen egyénivé formálja is Petőfi költeményét, ez sem változtat azon, hogy az *Egressy Gáborhoz* lényeges gondolatai elképzelhetetlenek Schiller *Prolog*ja nélkül. A német dráma-költő — talán kerülő utakon, de mégis erőteljes közvetlenséggel — segített tisztázni a fiatal Petőfi világgképét.

Egy olyan vonatkozásban, amely számunkra nagyon fontos, mert egyenesen Petőfi gondolatrendszerének centrumához vezet bennünket: az *Egressy Gáborhoz* című költemény ugyanis a művész és az értetlen közönség ellentétének ábrázolásával *Az apostol* irányába mutat.

kell mindent tudnia, s főleg közölnie. Szuper Károly, aki együtt színészkedett velük, mármint Petőfivel és Feketével, nyomatékosan azt írja, hogy egy negyedik társukkal együtt ők alkották a társulat „*opozícióját*”. (SZUPER i. m. 19.)

⁵⁰ A *Lear király* Petőfi közreműködésével lezajlott előadását illetően lásd FEKETE S.: Petőfi kecskeméti fellépéseiről.

Összegezés

Az ismertetett tények és összefüggések alapján tehát nem erősíthetjük meg azt az állítást, hogy Schiller ébresztette volna Petőfit a politikai költő hivatására, de másfelől nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy Schiller erőteljesen hatott Petőfire. A lényeges most már az, hogy némileg körvonalazzuk és időhatárok közé szorítsuk ezt a hatást.

Petőfi Schiller iránti érdeklődésének első komoly megnyilvánulásai a pápai időszakra, az 1841 novembere és 1842 júniusa közti periódusra esnek. Jelző pontjai: *Tűnődés* (1841. november), *Ifjú apataknál* (1842. február). Az *Ideál és való* már mintha tudatosan a Schillerével ellentétes felfogásban idézné a schilleri fogalompart:

Képzetem varázsalakja!
Tűnj egekbe, tűnj tova,
Való kell a föld fiának,
S költő — nem a föld fia?

Az 1842 áprilisában írt vers mindenestre már egyik jele a költő ízlésváltozásának.⁵¹ De még ebben az időszakban sor kerül a „középszerűről és a fenségesről” folytatott vitára (1842. június), amely ösztönzéseket adhatott Petőfinek a lázadó, az erőszak ellen tiltakozó hősi eszmény kialakítására. A Schiller iránti érdeklődés első szakaszában tehát — némi egyszerűsítéssel fogalmazva — ez a hatás csöppet sem volt politikai tekintetben ébresztő, hanem inkább elterelő, de hamarosan közel kerülhetett Petőfi a schilleri mű olyan mozzanataihoz is, amelyek már tartósabb ösztönzéseket kínálhattak.

Ez a folyamat megerősödött abban a második szakaszban, amelyben a költő vándorszínészként megismerkedett Schiller néhány drámájával,⁵² köztük minden bizonnyal a *Haramiákkal*. E drámák szabadságkultusza és eszményi-lázadó szelleme feltehetően segített megtalálni Petőfinek igazi útját. De még ez a találkozás is legkésőbb 1842 végéig lejátszódott: fehérvári színészként próbálta a *Moor Károlyt*, s ekkor ismerkedett meg — közvetve — a *Prológ* eszméivel is.

S ezzel kész is. Nincs jele annak, hogy a Schiller iránti heves érdeklődés a továbbiakban is megmaradt volna. Igaz, Kertbeny úgy emlékezik, hogy egyszer, „1845 szeptember vége felé lehetett”, (inkább 1846-ban!), Béranger és Beck kötetei mellett Schillerét is ott látta Petőfi asztalán.⁵³ De kizártnak kell tekintenünk, hogy költőnk ekkor is úgy tekintett Schillerre, mint korábban. Néhány közvetett eligazítás mellett kétségtelen bizonyítékot kínál erre egy kortársi levél 1845 márciusából. Tüllmann Ignác, akit találoán nevezett el Hatvany literary-patikusnak, így jellemezte Petőfi világirodalmi érdeklődését: „Goethét utálja, mert arisztokrata volt, Schillert sem szereti: ellenben Heine, Börne, Hugo Viktor, Dumas, Boz, Shakespeare s némileg Lamartine stb. emberei. Franciául beszél is némileg s Bérangert imádja. . .”⁵⁴

⁵¹ PÁNDI PÁL is így értékeli a költeményt. I. m. 72–73. — Érdemes összevetni a verset Kölcsey *A Földhez* c. korai művével. Kölcsey verséről így ír SZAUDER JÓZSEF a *Kölcsey Ferenc válogatott műve*hez (Bp. 1951.) fűzött jegyzeteiben: „A vers egy mély goethei gondolatot fejt ki. A földtől elszakadni akaró, fellengző, de a földre mindig visszahulló ember általános képén keresztül a költő saját magát jellemzi. . .” (1. köt. 329.) E szerint az *Ideál és való* lírai előzménye a magyar költészetben egy éppen nem schilleri, hanem goethei gondolat-ra épülő Kölcsey-vers.

⁵² Petőfi már 1841 nyarán is színészkedett három hónapig. Nem valószínű azonban, hogy társulata Schiller-darabokat játszott volna. Mint láttuk, a fővárosban is csak ebben az évben kezdenek megjelenni, majd később színre kerülni a fontosabb Schiller-drámák.

⁵³ HATVANY I. köt. 836.

⁵⁴ Uo. 706. Tüllmann beszámolóját erősíti közvetve az az adat is, amely szerint az érett Petőfi ez idő tájt Kölcseyvel, másik ifjúkori példaképével is leszámolt, nem eléggé „férfiasan kinyomatosnak” nevezve költeményeit. Lásd HATVANYNÁL II. köt. 101. Schillert épp a forra-

A jellemzés több pontját Petőfi saját szavai erősítik meg (Goethére, Dumas-ra, Dickens-re, Shakespeare-re, Béranger-ra vonatkozóan), így nincs okunk kételkedni a napi frisséggel írt tudósítás egyik adatának megbízhatóságában sem: 1845 tavaszán Petőfi már „nem szerette” Schillert. Vagyis kegyes túlzásnak kell tekintenünk Turóczi-Trostler ama, bevezetőben idézett vélekedését, amely szerint Schiller mint költőnk első ébresztője még megőrizte varázsát Petőfi szemében akkor is, amikor már lázadóból tudatos forradalmárrá lett.

Nem volt így, nem is lehetett így. És azért, mert Petőfi — Turóczi-Trostler állításával ellentétben — nem érezhette lelki rokonának, gondolatai rokonának Schillert. Nem tudjuk, ismerte-e Petőfi Schiller és a francia forradalom viszonyának részleteit, de mihelyt jakobinussá lett, meg kellett éreznie, hogy a forradalom története, amely számára imakönyv volt, Schiller számára az iszonyatok halmaza. Nem lehetett lelki rokonság az erőszakos, vértengeres forradalom költője és az eszményi-éteri lázadás költője között, aki „irtózáttal és undorral”⁵⁵ tekintette a Terreur uralmát.

Kettőjük ellentéte nem csupán a politika régióiban volt kiegyeqlíthetetlen, az érett Petőfi ars poeticája is összeegyeztethetetlen Schiller esztétikájával. Ha Petőfi csakugyan olvasta az *Über naive und sentimentalische Dichtung*-ot, vagy volt a kezében Schillernek Bürgerről írt kritikája, észrevehette, hogy bírálói éppolyan érvekkel támadják őt, mint Schiller Bürgert: „Ama gáncs csak igazi költőseninek szólhatott, akit gazdagon ruházott fel a természet, de aki elmulasztotta, hogy saját kultúrájával kiművelje azt a ritka ajándékot”.⁵⁶

Mindez azonban nem ok arra, hogy elhomályosítsuk a tényt: Schiller költészete, esztétikája, drámai művészete egy ideig vonzásában tartotta Petőfit. Ez a hatás lényegében egy esztendeig volt igazán erőteljes: 1842-ben Petőfi írt néhány schilleries ihletű verset, lefordított egy Schiller-költeményt, aktívan részt vett egy Schiller esztétikájával foglalkozó fordítás bírálatában, vándorszínészként próbálta a *Haramiákat* s közvetve vagy közvetlenül, de megismerkedett a *Prológgal*. Így hát joggal elmondhatjuk, hogy 1842 „Schiller-éve” volt Petőfi eszmei és művészi fejlődésének.

Sándor Fekete

PETŐFI UND SCHILLER

Wurde Petőfi von Schiller beeinflusst? Die Petőfi-Philologie gab bisher ziemlich unterschiedliche, ja sogar gegensätzliche Antworten auf diese Frage. Die Studie analysiert die wichtigeren Standpunkte mit dem Bestreben, die Diskussion von den Hypothesen auf das Gebiet der kontrollierbaren Übernehme, der Lebensdaten und Tatsachen zu führen. Es wird festgestellt, daß auf Grund der bisher gefundenen Angaben Schiller kaum der erste war, der das politische Interesse in Petőfi geweckt hat. Auf der anderen Seite kann man aber auch nicht verleugnen, daß Einflüsse von Schiller beim jungen Petőfi nachzuweisen sind; die lyrische und dramatische Kunst des deutschen Dichters haben Petőfi besonders im Jahre 1842 stark interessiert. Das Übersetzen des Gedichtes *Jüngling am Bache* kann nicht als zufälliges Unternehmen betrachtet werden, wenn man bedenkt, daß auch die Erstlingsgedichte an Schiller erinnernde Momente zeigen und daß sich Petőfi bei der Beurteilung einer Arbeit im literarischen Schülerzirkel sogar mit einer ästhetischen Studie Schillers beschäftigt hatte. Im Falle des Dramas *Die Räuber* reicht auch nicht einfach die Behauptung aus, daß Petőfi das Stück vermutlich gekannt hat, da Angaben dafür vorliegen, daß sich der Dichter als Wanderschauspieler an den Aufführungsarbeiten des Stückes beteiligt hat. Ebenfalls als Wanderschauspieler hat Petőfi eine theaterästhetische Studie von Thurnagel kennengelernt, wohin auf Grund des Prologs zu *Wallensteins Lager* der Unterschied zwischen Schauspielkunst und andere Künste gezeigt wird. Petőfi hat in einem späteren Gedicht *An Gábor Egressy* nachweisbar allgemeine Schlußfolgerungen und einige Gedanken aus dieser Studie benutzt.

dalmi terror időszakára riasztotta el annyira, hogy az „államátalakításra irányuló kísérletet” mindaddig időszerűtlennek tartsa, amíg maga az ember meg nem változik. (Válogatott esztétikai írásai. 190.) Petőfi viszont „a vérözönnel” együtt vállalta az azonnali forradalmat.

⁵⁵ Lásd MAURICE BOUCHER: La révolution de 1879 vue par les écrivains allemands, ses contemporains. Paris 1954. 95.

⁵⁶ Válogatott esztétikai írásai. 349.